

УДК 658.012.32

Разумовський С. А.

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ «ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЮДИНИ»

В статье анализируется проблематика моделирования поведения «экономического человека» в условиях трансформации общества. Исследована эволюция ценностных ориентиров от классической до постмодернистской концепции.

Ключевые слова: «экономический человек», хозяйственная деятельность, «homo oeconomicus».

In the article author analyzes problems of modeling of «economic human» at the conditions of society transformation. The evolution of value points from classic conception till postmodern one has been examined.

Keywords: «economic human», economical activity, «homo oeconomicus».

Ставлення людини до складності своєї праці і до користі її продуктів є справжня основа для виділення типів раціонального ставлення до економічної реальності, тобто типів мотивації господарської діяльності. Господарство як явище суто раціональне. Виділені типи мотивації можна подати у формі бінарних опозицій, коли лише за одним із них буде збережено назву «раціональність», інші потрапляють у рубрику «нераціональної» або навіть «ірраціональної» поведінки.

Спершу господарство мислять як функцію людини, але ймовірною є також інверсія початкового стану, у результаті чого людина стає функцією господарства. Слід зазначити, що при цьому йдеться не про фізичну підпорядкованість об'єктивним обставинам життя, а про психологічну переконаність у тому, що цінність є не що інше як ціна. Людина, яка розглядає господарську діяльність як мету, а не засіб, і є homo oeconomicus. Якщо ж наявна зворотна настанова, то людина, хоча вона і залишається за необхідністю суб'єктом господарства, не підпадає під це визначення: вона хоч і пов'язана господарством, але не пов'язує себе з ним.

Раціональність «економічної людини» повинна, перш за все, охарактеризуватися позитивністю її ставлення до господарської діяльності – інакше немає нічого, що перевищує елементарний здоровий глузд.

Господарська діяльність за своєю природою є заперечувальною діяльністю, вона покликана задовольняти потреби (тобто «знімати їх»), має своєю причиною відчутний дефіцит життєвих засобів. Якщо ж дефіцит незмінно відновлюється, то це виробництво й споживання в принципі не може бути перерване, тобто негативність не може бути усунена з людського життя. Оскільки безперервність потреб людини все ж може протиставити безперервності процесу їх задоволення, то цей бік її життя поступово набуває більш-менш механічного характеру, амплітуда коливань інтенсивності потреб практично постійна, а відхилення невеликі та значною мірою викликані випадковими обставинами. Начебто відволікаючись від своїх потреб,

людина набуває здатності переключатися на якісно інші види діяльності, ініційовані не дефіцитом життєвих засобів, а швидше їх достатністю – ідеться в першу чергу про різноманіття культурних практик.

І як наслідок, для того щоб економіка змогла набути властивості позитивності, тобто для того щоб вона перестала бути виключно засобом, чимось проміжним, але не кінцевим, з мотиву господарської діяльності повинно бути усунене обмеження, зумовлене можливістю поступового насичення потреб. Економічна раціональність передбачає зростальний характер корисності результатів господарської діяльності. Достатньо чітко ставлення людини до економічної сфери її власного життя відчувається в тому, як вона розпоряджається своїми прибутками. Прибуток – це виражений у грошовій формі продукт праці робітника, і якщо користь грошей повністю редукується до користі благ, а природі благ приписують практично нескінченну подільність, то закономірно формується концепція поступового насичення потреб і спадальної граничної користі. Але це можливо виключно в межах «чистої» теорії, оскільки «в реальності» існує багато таких благ, якими можливо користуватися тільки зразу і цілком, а також благ, потреба в яких носить принципово безмежний характер.

Саме в ситуації неподільності благ маємо справу з використанням грошей як платіжного засобу, якому може передувати достатньо довгий процес їх накопичення. Момент сплати викликає різке скорочення обсягу збереження, що по суті повинно викликати таке ж різке збільшення граничної користі грошей – адже користь додаткової одиниці повинна бути вища в тому разі, якщо вона додається до меншої кількості, тобто якщо вона поповнить бюджет після купівлі, ніж до неї – однак цього і не станеться. Не менш важливо і те, що в процесі накопичення грошей для запланованої одноразової витрати природно завбачити не зменшення, а зростання граничної користі засобів, і що ближча заповітна мета, то з більшим хвилюванням ставиться людина до будь-якого збільшення засобів її досягнення і то більшу кількість зусиль вона буде готова докласти для того, щоб зробити ще один крок в напрямку до неї.

Хоча таке пояснення можливості зростання граничного рівня користі можна заперечити посиланням на розвиток кредитних відносин, коли споживання речей начебто випереджає їх виробництво [1, с. 132], оскільки використовувати благо можна розпочати відразу ж після першого внеску, то чи не буде при ймовірно виниклому звиканні до речі й особливо в міру її використання послаблення щодо ентузіазму виплати? Але на це можна навести і вагомий контраргумент, що більш переконливим з психологічної точки зору здається і те, що в міру відчутного наближення до моменту остаточної виплати цей ентузіазм знову повинен вирости, а разом із ним і суб'єктивно оцінювана користь грошей: переваги користування не усувають відчуття задоволення володіння.

Таким чином, оскільки в реальному житті поряд із монотонно насиченими потребами існують і такі, задоволення яких відбувається стрибкоподібно, а гроші є засобом задоволення їх обох в межах економічного контексту, то зменшення граничної користі прибутку протягом його зростання могло би бути лише у разі

обмеження потребами першого роду – а в разі відокремлення потреб другого роду, якщо описувати деякий чистий випадок цілеспрямованого зберігання, логічно передбачити зростання граничної користі. У загальному ж вигляді імовірно, що під час зростання обсягів прибутку оцінка індивідів його користі буде змінюватись, графік сумарної користі набуде хвилеподібної форми. Якщо брати весь процес у його динаміці, то він відобразить історію поведінки і тих її настанов, які змінюють одна одну. Умовно їх можна позначити як 1) психологія «економічної людини» (увігнуті ділянки, тобто зростання граничної користі) і 2) споживацьку психологію (випуклі ділянки, зменшення граничної користі). Оскільки ставлення людини до свого споживання на тому чи іншому часовому проміжку зумовлене рівнем її доходів, то в будь-який момент перевага може бути віддана якомусь одному образу дій в обмін на інший. Так, суто споживацька орієнтація може змінитись на орієнтацію на працю і зберігання, і тоді, починаючи з певної n -ї додаткової одиниці користі, прибуток буде зростати більшою мірою, аніж його сумарний обсяг. Саме з цієї причини можна зробити висновок, що «користь має значення тільки для змін ситуації» [2, с. 363], тобто в контексті певного часового інтервалу вона, користь, показує, ким до цього моменту є індивід – споживачем, який постійно насичує свої потреби, або «економічною людиною», яка має безліч конструктивних проєктів своєї діяльності і націлена в майбутнє.

Існує два типи економічної раціональності: здоровий глузд життя, який полягає у збереженні існування як воно є, і раціональність «економічної людини», коли метою є набуття певного статусу існування. Тобто своє життя можна лише підтримувати, задовольняючи тільки необхідні потреби, а можна робити її, здійснюючи підприємництво.

М. Вебер мотиву підприємництва протиставив «традиціоналістський» тип мислення, коли людина не прагне «заробляти все більше і більше, а просто бажає жити, як вона звикла, а заробляти стільки, скільки необхідно для такого життя» [3, с. 81]. Слід зазначити, що для обох типів мотивації характерне припинення пропозиції праці в точці урівноваження граничної користі доходу і складності праці, але за таких самих цінах і умовах праці ця точка установається на існуванні відмінних один від одного рівнях. Насправді, якщо гранична користь прибутку може зростати, то і пропозиції праці повинні змінюватись аналогічно. При цьому додатковий робочий час можливий не лише в разі відставання зростання заробітної плати від зростання цін на споживчі товари, але і в тому чи іншому конкретному випадку, просто внаслідок планування платежів, які не вписуються в межі звичного бюджету.

Таким чином, цілком можливо, що додаткова одиниця праці буде витрачена не лише за допомогою цього прибутку, тобто певна об'єктивна величина зросте більше, ніж пропорційно, але і тоді, коли користь, тобто тільки суб'єктивна оцінка, збільшена такою самою або навіть меншою мірою прибутку, зросте більше, ніж пропорційно. Саме у підвищеній нормі самоексплуатації безпосередньо відчувається позитивне ставлення людини до господарської діяльності. Адже саме існування точки рівноваги між складністю праці і її користю констатує одну з рис людської натури, а саме працювати тільки в тому разі, якщо це має хоча який-небудь сенс. Зрозуміло, що чим

вищий рівень самоексплуатації вибере індивід за конкретних розцінках праці, її важкості в цінах споживання з метою перейти в певний «вищий» соціально-економічний клас, тим більше образ його дій подібний образу дій «економічної людини».

Ким же насправді є *homo oeconomicus*? Зрозуміло, що коли йдеться про певні часові проміжки, на яких у зв'язку з поставленою метою інтенсивність або загальний обсяг витрат праці, а також гранична користь доходу буде зростати, то наявні лише риси економічної поведінки. Сама діяльність ще не замкнута на собі, від неї звільняються як від важкої ноші актом реалізації мети, а тому тут наявний тільки відносний економічний мотив – адже нестачу пов'язують з якимось конкретним предметом і тим самим локалізують її. Слід зазначити, що в окремих випадках потреба не пов'язана ні з якимись конкретними споживацькими благами, ні навіть із самою ідеєю споживання: мета економічної діяльності може бути не використання, яке анігілює плоди цієї діяльності, а отже, її саму. «Економічна людина» в чистому вигляді прагне не до зростання свого добробуту – будь-яке подібне прагнення буде означати помутніння первісної чистоти економічного мотиву, його неабсолютність, своєрідне гріхопадіння – а до зростання багатства, в неklasичному сенсі – у сенсі засобів, інвертованих до мети, як-то настанова на «успіх справи», виражена в формулі «мета бізнесу є сам бізнес».

Оскільки людина може бути визначена достатньо лише через «своє нескінченне», то *homo oeconomicus* повинен бути визначена за допомогою інфінітизації саме економічного мотиву, тобто через його абсолютність. Вона не може бути визначена через споживання (оскільки споживати більше, аніж маєш), але достатньо може бути визначена через прагнення до досягнення певного рівня володіння, адже це останнє потенційно безмежне (завжди можна володіти більшим, аніж володієш, скупий завжди бідний). Визначеність рівня тут завжди носить суто фантазматичний характер, оскільки нескінченним цілям, щоб ними керувались в реальному житті, повинна бути надана видимість скінченності, тобто досяжності. Багатство тут – це завжди тільки горизонт, дійти до якого прагне «економічна людина», його можна досягти в будь-якій точці, але ніколи він не може бути досягнутий насправді.

Зазвичай, при нескінченній потребі в індивіда не виявляється ніяких внутрішніх стимулів до скорочення масштабів щодо пропозицій праці. Якщо гранична користь прибутку зростає – а вона неминуче зростає, якщо тільки йдеться про потребу в багатстві, – то має сенс неухильно підвищувати норму самоексплуатації, «зі збільшенням своїх доходів люди схильні працювати більше і менше прагнуть відпочивати» [4, с. 421]. Що вищий рівень реального володіння, то ширша перспектива потенційного. Але хоча у випадку прагнення до багатства економічна діяльність перетворюється в самоціль і наповнюється нескінченним смыслом, не можна забувати, що, окрім цієї ідеальної сторони, «економічна людина» має ще й реальну, що виражається в обмеженні її можливостей, зумовлених перш за все тілесною скінченністю. Перший величезний ресурс людини – це її власне тіло. *Homo oeconomicus* навіть при нескінченному бажанні нарошувати обсяг власної праці, але

він не здатен це зробити. Крім того, не рятує тут і експлуатація чужої праці, тому що яким би мізерним не був той обсяг функцій, виконання яких експлуататор зберігає за собою, цей обсяг однаково є об'єктом інтенсифікації, що зникає *in infinitum*. Користь і фізична або інтелектуальна складність праці проходять у стані абсолютної суперечливості: перший є чиста суб'єктивність, другий – чиста об'єктивність.

Для «традиціоналістичної» людини економічна діяльність не конститує у її свідомості момент неперервності її існування: вона не віддана їй, хоча і не може іноді без неї обійтись. Але розбіжностями мотивацій і забезпечується сама можливість рівноваги між виробництвом і споживанням – homo oeconomicus реалізує себе за допомогою інших людей з іншою мотивацією. Себе вона підпорядковує своїй меті за допомогою ідеї володіння, інших – за допомогою ідеї споживання. До речі, цілком можливо, що чим вищий фактичний рівень економізації суспільної свідомості, тим більшою стає небезпека кризи перевиробництва, а тому в межах самого «економізму» і створюється ідеологія споживання («консьюмеризм»), і саме на цій стадії починають згасати міжкласові суперечності. Суть іманентно властивої модерну економізації всіх сторін життя виражається так: у свідомості людини інтроеціюється нестача як абсолютний мотив усіх її дій, у результаті чого тепер вона буде прагнути до максимального включення в процес виробництва життєвих засобів, оскільки саме в ньому виявляється контекст неперервності, а отже, і ґрунтовності її існування.

Деконструкція концепту економічної реальності дозволяє зробити декілька висновків. У контексті класичної картини світу, де мету розглядають як задану, потреби – як природні, цінності – як такі, що мають універсальну значущість, сама раціональність реальної теоретичної проблеми не становить. Навпаки, вона є довершеним у своїй очевидній адекватності «природі речей» методом. Вирішення завдань «класичної економіки» цілком лежить у площині «потреби – праця – задоволення». Інша справа – модерн з його редуцією інстанції, яка гарантує безумовну загальнозначущість установлених сенсів (природних потреб): логічним наслідком ідеї недосконалості сущого (в економіці, яка проявляється у факті обмеженості ресурсів) є феномен «Іншого» – чогось, що одночасно і належить цьому світу, і не може бути експлікований у ньому.

І справді, у класичній економіці, де мету господарської діяльності сприймають як дещо цілком природне, залишається просто докласти зусиль для її досягнення. Оптимум співвідношення витрат і результатів визначається тут безпосередньою очевидністю того, що саме і в якому обсязі повинно бути виготовлене. Не лише параметри, але і смисл «максимізації» (сенса того, що саме вважати за «віддачу») повністю залежить від змісту завжди уже заданих цілей діяльності, яка відбувається. Але коли зникає внутрішнє почуття єдиного базису осмислення того, що відбувається, його місце посідає почуття модерністської підозри стосовно будь-якого «всезагального» сенсу, оскільки ніяка очевидність не може більше бути пережита безпосередньо без питань: «А хто встановив цей порядок? А хто справді зацікавлений у цих обставинах? А хто насправді відчуває в мені таку потребу, яку, як мені здається, відчуваю я сам?» Як наслідок, відбувається розділення раціональності на «ціннісно зумовлену» і «чисту» (або «формальну»), і в контексті появи «Іншого» виникає

проблема відчуження, яка має два виміри – соціологічний і психологічний. Перший аспект пов'язаний з усвідомленням неможливості ототожнити свою «сутність» із характером тих операцій, які суб'єкт змушений виконувати, оскільки його праця є лише елементом у системі суспільного поділу праці, повністю підпорядковує собі її свідомість і волю. Другий аспект стосується внутрішнього несприйняття особистістю як «своїх» тих потреб, які вона сприймає як нав'язані системою споживання, також розглядає як зовнішні щодо свідомості і волі конкретної особистості сили. Таким чином, фактично наявна ідентичність оцінюється як «перетворена форма», але не «справжній зміст» суб'єкта. Лише доки суб'єкт «нічого не підозрює», він залишається «раціональним економайзером» у межах наявної господарської системи. Якщо «виникає підозра», його «раціональність» починає діяти деструктивно, проти системи (революційна поведінка пролетаріату – це поведінка, що максимізує свою функцію користі, пов'язану зі звільненням від «економічної залежності») [5, с. 269–282]. Таким чином «перетворені форми» з'являються у світі, як тільки фактичний стан речей перестає мислитись під знаком «абсолютної істини», що можливе лише за умов абсолютної даності світу в цілому суб'єкту теоретичного спостереження, який повністю установлює наявний порядок.

У реальній економічній системі, яка базується на визнанні якихось конкретних цінностей, завжди стоїть завдання єдиноспрямованості докладання сили економічного мотиву: господарюючі суб'єкти повинні завчасно привести у відповідність свої часткові інтереси певній загальній меті. Йдеться таким чином, як мінімум, про розуміння кожним учасником процесу того сенсу провідної діяльності, який задає цей процес як єдине ціле.

Для формування будь-якої економічної системи більше ніж з одним суб'єктом повинне бути в принципі вирішуване завдання узгодження інтересів різних сторін, щоб вони могли стати «партнерами». Між тим, такого роду завдань навряд чи можуть бути у всіх випадках вирішені суто формальним чином: саме бажання піти на компроміс зовсім не є «природженою властивістю» людської природи, так що первинний імпульс завжди буде включати в себе момент ірраціонального примусу, який буде служити перепоною для повної формалізації. Економісти, які займаються проблемами «метатеорії», тобто прагнуть зрозуміти, як економіка стає в принципі чимось можливим у реальних умовах, цілком усвідомлюють, що раціональна поведінка в економіці не є дещо «безпосередньо дане», а, навпаки, цілком залежить у своєму бутті від функціонування інститутів влади. Вивчаючи «нераціональність споживача», Т. Скітовські відзначає, що «всі форми споживачього, так би мовити невігластва, незалежно від його причини походження можуть бути джерелом нераціональності споживача. Це невігластво не дає права ігнорувати або ставитись байдуже до бажань споживача, потрібно його виховувати, впливати на його поведінку на ринку таким чином, щоб компенсувати його схильність до нераціональності» [6, с. 374.]. Інакше кажучи, жертвувати частиною власних інтересів на користь «загального блага» має форму визнання певного «Іншого», який втілює ірраціональну можливість втратити все, не пожертвувавши частиною. Психоаналітична доктрина Ж. Лакана містить концепт «Іншого» і має глибокий соціально-економічний підтекст.

«Інший», на думку Ж. Лакана, – це «місце збору» суб'єкта, контекст, у якому він переживає себе як «єдність, як Я». Але єдність особистості – це не щось, безпосередньо дане, а, навпаки, таке, що виникає у формі зовнішньої вимоги стати «конкретною особою». Іншою, тому що поле мови як символічного коду, який робить можливим інтерсуб'єктивне, спільне, соціальне буття. Суб'єкт набуває себе (своє «Я»), коли оформляє свої суто особистісні «бажання» як «потреби», тобто дещо, що визнається іншими, потреба – це відповідь на питання Іншого «чого ти хочеш?». Таким чином, ідентифікація особистості є завжди певний «ретро-ефект», коли «Я» суб'єкта – це відношення розриву між приватністю бажання і публічністю потреби, тобто існування у відчуженій формі (потворство, сором, відсутність слів, нерозуміння, фантазм, невроз) [7, с. 148–183].

Опозиція «капіталіст – найманий робітник» має важливий структурний зміст, який не вичерпується відображенням конкретних історичних реалій. У цьому сенсі навіть власність на засоби виробництва – основа для цього протиставлення – повинна бути зрозуміла ширше, аніж суто речове, юридичне відношення, швидше слід розуміти її як певний «екзистенціал», як символ можливості іншим чином розпоряджатися речами, з позиції інших цінностей розмірковувати про те, що є «прибутком» і що – «витратами». Капіталіст певною мірою є персоніфікація певного «Капіталу» – це, власне кажучи, певний «Інший», що означає: доти, поки я не маю реальної можливості усвідомлювати свої «власні» інтереси, щоб протиставити їх його інтересам, я буду чинити так, начебто його інтереси були моїми власними – тобто діяти раціонально і відповідно до них, а тому – ірраціонально для себе. Але парадокс полягає в тому, що в перспективі модерну ніяке остаточне ототожнення, а отже, і повна ідентичність «Я» і радикальне протиставлення «Іншого» на основі чогось фактично наявного принципово неможливе. Саме в обґрунтуванні цієї тези вбачають своє завдання більшість постмодерністів. Наявний порядок не сприймається більше як єдино можливий, ідеальний, а тому сформував свою позицію відносно якихось інтересів будь-який економічний суб'єкт може тільки перед «Іншим». Навіть «класичний» homo oeconomicus можливий лише в аспекті формування у свідомості реального індивіда певного «альтер-его» – фантазму, який задає сенс мотиву «самоексплуатації». «Капіталіст» є своєрідним символічним оформленням імперативу узгодження інтересів, коли «Я» або «Ми» є завжди дещо більше, аніж те, що фактично є «в мені» і «в нас», як-то: схильності, переваги, становище, можливості тощо. Інтереси, якими б вони не були, ніколи і ніким не можуть бути однозначно сприйняті як «свої власні». Справа в тому, що «навіть сама ідея суто внутрішньої узгодженості цілей необґрунтована, оскільки те, що ми розглядаємо як узгодженість у наборі результатів вибору, які ми спостерігаємо, повинно залежати від інтерпретації цих результатів і від деяких параметрів, зовнішніх щодо вибору як такого, наприклад, від природи наших переваг, цілей, цінностей, можливостей» [8, с. 31, 64–65.]. Певна діяльність може давати незапрограмований корисний ефект значно більший або значно менший, аніж тільки зростання особистого добробуту діяча. Ця різниця може бути «ірраціональною доважкою» з точки зору досконалої дії, але об'єктивні результати його діяльності можуть включати у свій достатньо раціональний

розрахунок інші.

Звичайно класичний аналіз господарства не виключає ні аспекту соціальної стратифікації, ні проблематики поділу праці. Але в класичному підході тотожність сутнісного належного робить кожного тотожним собі самому у своїй відмінності від інших. У модерні будь-який суб'єкт відчуває недостатність рівності з собою, яка компенсується «в проекті» лише символічної інстанції «Іншого». Щоб узгодити інтереси, їх потрібно персоніфікувати. Сенс капіталіста як «Іншого» полягає в тому, щоб за допомогою висловлювання своєї з ним незгоди різні суб'єкти економіки можуть налагоджувати соціальне партнерство один з одним, знаходити «спільну мову», вирішувати виробничі конфлікти, ставити спільні завдання тощо.

Як персоніфікація якоїсь конкретної форми капіталізму, капіталіст вступає у відносини з робітниками, у яких він також залежить від суспільних властивостей речей, як і робітники [9, с. 163–164]. В економіці модерну кожний хоча б один раз міг відчути або ж відчуває постійно «вузькість» своєї ніші, «не-по-собі» власне місце в системі суспільного розподілу праці, не кажучи вже про перманентну незадоволеність заробітком. У модерновій моделі ефективного функціонування господарської системи можливе лише в разі узгодження єдності цілей, у реальних же умовах єдине, що спільне в інтересах усіх без винятку суб'єктів економічного процесу, – це момент відчуження, а як необхідний елемент буття і свідомості господарюючих суб'єктів повинна бути визнана реальна можливість «Іншого» – суб'єкта, інтереси якого передбачають повноту відчуження цілей усіх конкретних суб'єктів.

Постмодерн на відміну від модерну можна пов'язати з настановою на фіктивність «Іншого», із почуттям втрати «Іншим» статусу чогось реального, тобто реально значущого, реальність «Іншого» тут «віртуальна». Головний ефект цієї зміни є заміщення феномену відчуження феноменом симуляції. Як зазначає Ж. Бодрійяр, «ви володієте власністю, поки буде Інший. Але його, Іншого, зараз немає. Це серйозне становище. Поки буде Інший, є і відчуження, і відчуження – добре. Зараз немає відчуження, оскільки немає Іншого, і це серйозне, катастрофічне становище. Потрібен інший суб'єкт для суб'єкта. Немає Іншого, то немає і Вас» [10, с. 184].

Якщо в класичній парадигмі наявний порядок відносин сприймається в цілому як довершений, у модерні – досконалість завжди «в проекті», але проект цей все ж сприймається в реалістичному дусі, як можливість і необхідність певного нового порядку, який знімає «відчуження». В постмодерні проблематичним стає саме різниця між досконалим і недосконалим. Усі розбіжності можуть бути співкладені й перестають діяти будь-які принципи ієрархічного упорядкування або взаємовиключення. В економічній дійсності ця тенденція простежується зокрема в інтерпретації особливостей психології споживача. В класиці споживач і виробник безпосередньо злиті, у модерні – розділені й опосередковуються через «Іншого». Споживча культура структурується діахронічно, завдяки чому завжди наявний зазор між реальним і уявним, який, власне, і є потенціалом у динаміці споживання, а також враховує всю систему опосередкованих ланцюгів (потреби – попит – інвестиції – виробництво – нові потреби) економіки загалом. У результаті справжнім об'єктом, з яким має справу споживач, виявляється завжди лише певна «штуковина», тобто у

своєму власному бутті позбавлений сенсу в значенні користі предмет. Ж. Бодрійяр, визначає термін «штуковина» як хиткий проміжок у функціональному «світі речей, відірваний від своєї функції, під нею мається на увазі розмита, нічим не обмежена функціональність, тобто радше психічний образ уявної функціональності» [¹ с. 96].

Для того щоб кожний відчував себе як «все-ще-незадоволений» суб'єкт, тобто як такий, що так і не має всіх необхідних йому речей, у свідомості повинен, як і колись, відтворюватись певний «Інший» суб'єкт абсолютного знання щодо того, що ще необхідне кожному, щоб той задовольняв свої потреби найефективніше. Але обґрунтування можливості подібної настанови свідомості кожного базується на такій схематизації особистості цього кожного, яка призводила б до адекватного уявлення всіх її індивідуальних якостей, що постмодерн оцінює як однозначну утопію. «Операції, що здійснюються біля віртуальних вітрин за допомогою віртуального гаманця, наглядно демонструють, що інформаційної економіки не відбулось. Не інформація як така, інакше кажучи, раціональна денотація, а образ, який мобілізує афективні конотації, дає прибуток» [11, с. 86]. А тому, яким би великим не було різноманіття благ, які може пропонувати «суспільство достатку» для того, щоб кожний відчував можливість повноцінно реалізувати свою індивідуальність, завжди буде відтворюватись ситуація «кривого дзеркала», коли суб'єкт не буде впізнавати себе в жодному із запропонованих йому «комплексах споживання». Нестача буде зростати одночасно зі зростанням різноманіття виробленої продукції, «...мабуть в акті персоналізованого споживання суб'єкт, від якого вимагається бути суб'єктом, лише відтворює сам себе як об'єкт економічного попиту» [¹ с. 127].

В інтерпретації сутності підприємницької функції передбачається подолання відчуження, визначення економічних відносин на якісно іншій основі. Таку основу можна видавати і за «добре забуте старе», називаючи її, наприклад, «неолібералізмом», який «формально приходить під прапором відродження духу чистого підприємництва, але, по суті, пов'язаний зі значно більш фундаментальними змінами, а саме з перетворенням індивідуальних творчих здібностей (здібностей, які не відчужуються від індивіда, на відміну від «звичайної» робочої сили) в один із ключових факторів виробництва» [12, с. 175–176.].

Будь-яку діяльність, навіть якщо вона зовсім не пов'язана із запусканням в експлуатацію нового винаходу і навіть якщо результат її можна передбачити з вірогідністю в сто відсотків, слід розглядати як «підприємницьку» тоді і тільки тоді, коли вона із самого початку пов'язується з передбаченням можливості одержати якісь переваги, основою для чого може служити тільки спостереження за ринковою кон'юнктурою. Таким чином, йдеться не про наявність або відсутність необхідних ресурсів, а про вміння вбачати саму необхідність таких.

У постмодерністській концепції важливим є розуміння економічного простору, тобто простору ринку як абсолютного «плану іманенції». Термін «план іманенції», який запровадили в науковий обіг Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі, означає попередні умови для можливості «конвертованості розбіжностей (концептуального, культурного, світоглядного тощо планів) за рахунок редукції їх трансцендентних кодувань» [13].

У господарській дійсності «плану іманенції» досягнуто в капіталізмі, де ринок

стає єдиною «світовою річчю». «На відміну від архаїчних імперій, які використовували додаткові трансцендентні кодування, капіталізм функціонує як іманентна аксіоматика декодованих потоків (грошових, трудових, товарних...)» [13, с. 138]. Яким би не був сюжет майбутнього підприємства, момент підприємництва полягає в завбаченні завжди необхідного місця у фактичній констеляції цілей і засобів, що мають суб'єкти ринку, певної «ніші», яка робить конкретний проект економічно доцільним. За подібної інтерпретації ставиться під сумнів аспект функціональності інновацій, оскільки потреби, які формують попит, трактуються тільки як пов'язані з удосконаленням того чи іншого споживацького комплексу.

Таким чином, сучасний раціональний погляд на споживання допомагає як споживачу, так і виробнику більш повноцінно реалізувати свої можливості, задіяти свої ресурси. Чи не в цьому і проявляється раціональність «економічної людини».

Література:

1. Бодрийяр, Ж. Система вещей [Текст] / Ж. Бодрийяр. – М., 1995.
2. Алчнан, Ар. А. Значение измерения полезности [Текст] / А. Ар. Алчнан // Теория потребительского поведения и спроса. – СПб., 1993.
3. Вебер, М. Протестантская этика и дух капитализма [Текст] / М. Вебер // Вебер, М. Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990.
4. Гэлбрейт, Дж. К. Новое индустриальное общество [Текст] / К. Дж. Гэлбрейт. – М., 1969.
5. Мамардашвили, М. К. Как я понимаю философию. (О необходимости иррациональных выражений) [Текст] / М. К. Мамардашвили. – М., 1992.
6. Скитовски, Т. Суверенитет и рациональность потребителя [Текст] / Т. Скитовски // Теория потребительского поведения и спроса / под ред. В. М. Гальперина. – СПб., 1993.
7. Лакан, Ж. Ниспровержение субъекта и диалектика желания в бессознательном у Фрейда [Текст] / Ж. Лакан // Лакан, Ж. Инстанции буквы в бессознательном или судьбе разума после Фрейда / Ж. Лакан. – М., 1997.
8. Сен, А. Об этике и экономике [Текст] / А. Сен. – М., 1996.
9. Щербина, В. Ф. Экономические отношения: история и современность [Текст] / В. Ф. Щербина, В. М. Цветаев. – Л., 1987.
10. Непосредственное знакомство: П. Рикер, Ж. Бодрийяр на философском факультете [Текст] // Мысль. Ежегодник Петербургской ассоциации философов. – СПб., 1997.
11. Иванов, Д. В. Постиндустриализм и виртуализация экономики [Текст] / Д. В. Иванов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – № 1.
12. Бугалин, А. В. Рождение постэкономического общества: вызов теории [Текст] / А. В. Бугалин // Экономическая теория на пороге XXI века / под ред. Ю. М. Осипова, В. Т. Гуляева. – СПб., 1996.
13. Делез, Ж. Что такое философия? [Текст] / Ж. Делез, Ф. Гваттари – М.-СПб., 1998. – С. 48–79.